

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Відповідно до ч. 2 ст. 327 КПК України обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і постановляється лише за умови, коли в ході судового розгляду винність підсудного у вчиненні злочину доведена. Згідно з ч. 1 ст. 334 цього Кодексу в мотивувальній частині вироку суд повинен зазначити докази, на яких ґрунтується висновок суду щодо кожного підсудного із зазначенням мотивів, з яких суд відкидає інші докази.

Європейський суд з прав людини зробив висновок про порушення судами першої та касаційної інстанцій при розгляді кримінальної справи щодо підсудного п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки суд першої інстанції під час постановлення обвинувального вироку допустив порушення зазначених положень закону, на що не звернула уваги касаційна інстанція, перевіряючи матеріали справи у касаційному порядку

ПОСТАНОВА

Верховного Суду України від 5 грудня 2011 р.

(в и т я з)

Апеляційний суд Донецької області вироком від 3 жовтня 2003 р. засудив Л.С.: за п. «а» ст. 93 КК 1960 р. на 13 років позбавлення волі з конфіскацією всього майна; за ч. 1 ст. 263 КК на три роки позбавлення волі.

На підставі ст. 42 КК 1960 р. за сукупністю злочинів йому призначено 13 років позбавлення волі з конфіскацією всього майна.

Із Л.С. постановлено стягнути на користь потерпілої М.Р. на відшкодування матеріальної шкоди 4 тис. 161 грн і на відшкодування моральної шкоди — 50 тис. грн.

Л.С. засуджено за вчинення злочинів за таких обставин.

У 1992 р. особа, провадження щодо якої ухвалою Донецького обласного суду від 9 червня 1997 р. у справі було зупинено до її розшуку, а ухвалою від 26 травня 2008 р. того самого суду — закрито у зв'язку з її смертю (далі — встановлена особа), разом із М.О.А. виступили засновниками МСП і в 1995 р. створили МПП, в якому М.О.А. стала директором, а встановлена особа — водієм. Підприємство мало мережу комерційних ларків, які орендував М.О.В. — чоловік М.О.А.

У зазначений період між подружжям склалися неприязні взаємини. М.О.В. ображав і бив дружину, вимагав звільнити встановлену особу з роботи.

Бажаючи помститися чоловіку, М.О.А. в середині жовтня 1995 р. звернулася до встановленої особи з проханням знайти людину, яка б поговорила з її чоловіком і за необхідності заподіяла йому тілесні ушкодження. Встановлена особа, яка також відчувала особисту неприязнь до М.О.В., вийшовши за межі її прохання, запропонувала своєму знайомому Л.С. за винагороду в розмірі 10 тис. доларів США убити М.О.В., на що той погодився. Встановлена особа, отримавши згоду Л.С., передала йому 2 тис. доларів США для придбання вогнепальної зброї та покриття інших витрат, пов'язаних із підготовкою та виконанням убивства, повідомивши при цьому маршрут руху М.О.В. від дому до місця роботи.

Після цього Л.С. незаконно придбав у невідомої особи у невідомому місці пістолет іноземного виробництва калібром 7,65 мм і патрони до нього, які носив та зберігав без передбаченого законом дозволу.

13 листопада 1995 р., приблизно о 6 год. 30 хв., побачивши на стежці М.О.В., Л.С. вистрелив у нього кілька разів із пістолета, заподіявши чотири кульових поранення, умисно позбавивши його життя. Після цього Л.С. з місця події зник.

15 листопада 1995 р. встановлена особа за місцем свого проживання передала Л.С. 10 тис. доларів США як винагороду за вчинене ним убивство.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України ухвалою від 11 березня 2004 р. касаційні скарги засудженого Л.С. та адвоката Д. залишила без задоволення, а вирок Апеляційного суду Донецької області від 3 жовтня 2003 р. щодо Л.С. — без змін.

Європейський суд з прав людини (далі — Суд) рішенням від 18 грудня 2008 р. у справі «Луценко проти України», яке набуло статусу остаточного 18 березня 2009 р., констатував порушення судами першої та касаційної інстанцій при розгляді кримінальної справи щодо Л.С. п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), яке полягало в тому, що права захисту були обмежені, а це підриває справедливість процесу в цілому.

Цим рішенням також визнано, що Україна має сплатити заявникові в гривнях за курсом на день здійснення платежу 2 тис. євро справедливої компенсації нематеріальної шкоди та будь-який податок, який може підлягати сплаті із цієї

суми. Решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції Суд відхилив.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 22 вересня 2011 р. кримінальну справу щодо Л.С. за його заявою про перегляд вироку судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Донецької області від 3 жовтня 2003 р. та ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 березня 2004 р. допустив до провадження Верховного Суду України з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнає Україною, порушень міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

У заяві засуджений Л.С., пославшись на зазначене рішення Суду від 18 грудня 2008 р., просив вирок Апеляційного суду Донецької області від 3 жовтня 2003 р. та ухвалу колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 березня 2004 р. щодо нього скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд. Він також просив обрати щодо нього запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою.

Заслухавши суддю-доповідача, заступника Генерального прокурора України, який вважав, що підстав для задоволення заяви і скасування судових рішень немає, перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, зазначені в заяві, Верховний Суд України дійшов висновку, що заява підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Як убачається з рішення від 18 грудня 2008 р. Суду у справі «Луценко проти України», Суд зробив висновок про порушення судами першої та касаційної інстанцій при розгляді кримінальної справи щодо Л.С. п. 1 ст. 6 Конвенції з огляду на таке.

Суд зазначив, що хоча ст. 6 Конвенції гарантує право на справедливий судовий розгляд, вона не встановлює жодних правил допустимості доказів як таких, що переважно є питанням, яке регулюється національним законодавством. Суд не визначає, чи може певний тип доказів, у тому числі показання відсутнього співвинуваченого, бути допустимим або чи є заявник винним.

Національні суди можуть, за умови поваги до прав захисту, взяти до уваги показання, отримані в ході досудового розслідування, зокрема, якщо суд вважатиме, що ці показання мають бути підкріплені іншими наявними доказами. Однак може виникнути проблема, якщо визнання особи винною ґрунтується виключно на цих показаннях або матиме вирішальне значення.

Суд вказав, що показання свідка Л.М. хоча й були зачитані в ході судового засідання серед інших матеріалів справи, проте не були зазначені в тексті рішення від 3 жовтня 2003 р. Проте заявник був визнаний винним, зокрема у кваліфікованому вбивстві «з корисливих мотивів», а не, наприклад, у некваліфікованому вбивстві. Суд першої інстанції вважав установленим, що заявник мав корисливі мотиви і вказав, що йому справді заплатили 12 тис. доларів США двома платежами (2 тис. і 10 тис. доларів). У касаційній скарзі заявник стверджував, що за винятком показань Л.М. і згідно з іншими наявними доказами, твердження про його угоду з Л.М., наявному платежі й зазначених сумах були спекулятивними. Також, крім факту, що потерпілий був поранений кількома пострілами зі зброї невідомого виробництва, тільки первісні показання Л.М. були джерелом доказу того, що заявник міг мати при собі зброю.

Суд зауважив, що у відповідь на доводи заявника Верховний Суд України в ухвалі від 11 березня 2004 р. послався на показання Л.М. і додав, що причин вважати їх недопустимими не було, оскільки не було остаточного рішення про те, що вони надані під примусом. Верховний Суд України також зазначив, що суд першої інстанції «належним чином оцінив докази в їхній сукупності», пославшись, таким чином, на весь комплекс доказів, розглянутих у ході судового слідства.

Відповідно до викладеного Суд вважав, що зізнавальні показання Л.М. були вагомими для того, аби забезпечити визнання заявника винним у пред'явленому обвинуваченні. Тому Суд розглянув питання про те, чи відповідало використання цих показань вимогам справедливості, викладеним у п. 1 ст. 6 Конвенції. У зв'язку з цим Суд нагадав, що при визначенні справедливості процесу в цілому має братися до уваги якість доказів, у тому числі й те, чи не викликають обставини, за яких вони отримані, сумнівів у їхній надійності й точності.

Суд зауважив, що він раніше встановив: якщо національні судові органи зіштовхуються з кількома суперечливими версіями правди, які пропонує одна особа, їхня остаточна перевага показанням, даним слідчим органам перед тими, що надані у відкритому суді, сама собою не є проблемою з погляду Конвенції, якщо ця перевага обґрунтована й самі показання особа надала добровільно. Однак надійність доказів буде підірвана, якщо вони отримані з порушенням права на мовчання та привілею проти самови-

криття. Право не викривати себе припускає, що обвинувач у кримінальній справі намагається довести своє обвинувачення проти обвинуваченого, не вживаючи доказів, які отримані проти волі обвинуваченого методами примусу або тиску. Якщо виникають сумніви щодо надійності джерела доказів, необхідність у підтвердженні його доказами з інших джерел, відповідно, зростає.

Щодо фактів у цій справі Суд нагадав, що Л.М. дав свої зізнавальні показання під час допиту як свідок. За відсутності будь-яких вирішальних доказів щодо поганого поведіння з ним, Суд не може встановити поза розумним сумнівом, що він давав свої показання під тиском. Однак Суд відзначив, що на відміну від підозрюваного або обвинуваченого, які мали право зберігати мовчання, свідок був зобов'язаний повідомити все йому відоме під загрозою кримінального покарання. Крім того, на відміну від підозрюваного або обвинуваченого, за законом свідок не мав права консультиватися з адвокатом перед першим допитом.

Хоча, зазначив Суд, у цій справі йдеться про визнання винним не автора зізнавальних показань, а його співобвинуваченого, основні принципи є такими самими, і показання, отримані за відсутності процесуальних гарантій, повинні розглядатися із надзвичайною обережністю, беручи до уваги, зокрема, той факт, що Л.М. негайно відмовився від них, поскаржившись компетентним органам на те, що він давав їх під тиском, послідовно заперечував свої перші визнання не тільки в ході судового розгляду, але й на стадії досудового розслідування.

Зважаючи на те, що зізнавальні показання Л.М., якого заявник не міг допитати у відкритому суді, дані ним за відсутності процесуальних гарантій проти самовикриття, були використані для встановлення фактів, які були важливі для кваліфікації дій заявника, Суд констатував, що права захисту були обмежені, що підриває справедливість процесу в цілому.

Висновки й аргументи Суду повністю збігаються з відповідними положеннями кримінально-процесуального законодавства України. Зокрема, згідно зі ст. 323 КПК вирок суду повинен бути законним і обґрунтованим, а оцінка доказів має ґрунтуватися на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності.

Відповідно до ч. 2 ст. 327 цього Кодексу обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і постановляється лише за умови,

коли в ході судового розгляду винність підсудного у вчиненні злочину доведена. Згідно з ч. 1 ст. 334 КПК в мотивувальній частині вироку суд повинен навести докази, на яких ґрунтується висновок суду щодо кожного підсудного із зазначенням мотивів, з яких суд відкидає інші докази.

Суд першої інстанції зазначені вимоги закону належним чином не виконав.

Із вироку суду вбачається, що висновок про винуватість Л.С. у вчиненні умисного вбивства М.О.В. з корисливих мотивів, а також у придбанні, носінні та зберіганні вогнепальної зброї та патронів до неї без передбаченого законом дозволу він зробив на підставі показань свідків, висновків судово-балістичної, медико-криміналістичної, судово-медичної та судово-психіатричної експертиз, даних відтворення обстановки й обставин події, результатів обшуку за місцем проживання Л.С., речових доказів.

Формулюючи в мотивувальній частині вироку обвинувачення, визнане судом доведеним, апеляційний суд зазначив обставини, що могли бути встановлені лише з показань Л.М., які той давав на початку досудового слідства. Зокрема, лише Л.М. давав показання про передачу ним Л.С. 12 тис. доларів США, наявність в останнього пістолета, а також про вчинення Л.С. самостійно вбивства М.О.В. Інших доказів передачі грошей Л.С., придбання і носіння ним вогнепальної зброї та патронів до неї органи досудового слідства не встановили.

При цьому у вироку суд не зазначив, чи брав він до уваги показання Л.М., а якщо брав, то які саме, з яких мотивів він не взяв до уваги інші показання Л.М., в яких, починаючи з 21 листопада 1995 р., той із посиланням на відповідні доводи стверджував, що на початку досудового слідства (18 і 20 листопада 1995 р.) він обмовив себе і Л.С.

Суд також належним чином не перевіряв тверджень Л.М. про те, що 18 і 20 листопада 1995 р. він дав показання внаслідок застосування до нього працівниками правоохоронних органів незаконних методів слідства. Крім того, суд першої інстанції не дав жодної оцінки скаргам Л.С. та Л.М. щодо застосування органами дізнання та досудового слідства незаконних методів слідства.

Отже, вирок щодо Л.С. є незаконним і необґрунтованим.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України при розгляді справи щодо Л.С. у касаційному порядку 11 березня 2004 р. не звернула уваги на зазначені

істотні порушення процесуального закону, які допустив суд першої інстанції. Навпаки, колегія суддів у своїй ухвалі, зазначивши, що вирок суду щодо Л.С. є обґрунтованим, послалася на показання Л.М., які той давав 18 і 20 листопада 1995 р. і на які не послався суд першої інстанції у вироку. При цьому колегія суддів не вказала, чому вона вважає законним спосіб одержання цих показань, з яких мотивів вона відкидає інші показання Л.М., в тому числі й щодо незаконності застосованих до нього методів слідства.

Відповідно до п. 1 ст. 46 Конвенції та ст. 2 Закону від 23 лютого 2006 р. № 3477-VI «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі — Закон № 3477-VI) рішення Суду є обов'язковими для виконання Україною.

Згідно зі ст. 1 Закону № 3477-VI виконання рішення — це виплата стягувачеві відшкодування та вжиття заходів індивідуального характеру, а також вжиття заходів загального характеру. Додатковими заходами індивідуального характеру відповідно до ст. 10 зазначеного Закону є відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції, що здійснюється, зокрема, шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі.

У п. 60 рішення у справі «Луценко проти України» від 18 грудня 2008 р. Суд зазначив, що найприйнятнішою формою сатисфакції може бути проведення у справі нового судового розгляду.

За таких обставин вирок Апеляційного суду Донецької області від 3 жовтня 2003 р. та ухвалу колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 березня 2004 р. щодо Л.С. належить скасувати, справу направити на новий судовий розгляд до компетентного суду першої інстанції.

Новий судовий розгляд справи слід провести з дотриманням усіх вимог чинного законодавства.

Підстав для обрання щодо Л.С. запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, Верховний Суд України не знайшов.

На підставі викладеного, керуючись статтями 400²⁰—400²² КПК, Верховний Суд України постановив скасувати вирок Апеляційного суду Донецької області від 3 жовтня 2003 р. та ухвалу колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 березня 2004 р. щодо Л.С., а справу направити на новий судовий розгляд до суду першої інстанції.